

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİ DƏRSLİKLƏRİNDƏKİ DÜNYA ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİNİN KƏMİYYƏT VƏ KEYFİYYƏT MEYARLARI

ARİF ƏSƏDOV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı şəhəri Azad Hüseynov adına
291 nömrəli Ekologiya liseyinin direktoru. E-mail: arif_alim@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0007-0058-8288>

Məqaləyə istinad:

Əsədov A. (2025). Ümumtəhsil məktəbləri dərslərlərindəki dünya ədəbiyyatı nümunələrinin kəmiyyət və keyfiyyət meyarları. *Azərbaycan məktəbi*. № 2 (711), səh. 69–80

DOI: 10.30546/32898065.2025.2.028

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 28.04.2025

Qəbul edilib: 14.05.2025

ANNOTASIYA

Məqalədə dövrümüzdə dəyişən humanitar problemlər və qloballaşmanın yaratdığı yeni çağırışlar kontekstində dərslərlərin rolu və dünya ədəbiyyatı nümunələrinin ümumtəhsil məktəblərindəki əhəmiyyətindən bəhs edilir. Müasir texnoloji inkişaf ümumtəhsil məktəblərində istifadədə olan dərslərlərin yeganə bilik mənbəyi olmadığını göstərsə də, onlar əsas tədris resursu kimi əhəmiyyət daşıyır. Burada təhlillər və nümunələr əsasında ibtidai və yuxarı sinif dərslərlərindəki dünya ədəbiyyatı nümunələrinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri araşdırılır, mövcud vəziyyətin zəif cəhətləri üzə çıxarılır. İbtidai siniflərdə dünya ədəbiyyatına qismən daha çox yer verildiyi, yuxarı siniflərdə isə bu nümunələrin sayının azaldığı müşahidə edilir. Məqalədə dünya ədəbiyyatı nümunələrinin seçilməsində və verilməsində sistemli yanaşmanın vacibliyi də vurğulanır. Azərbaycan dili (ibtidai siniflər üzrə) və ədəbiyyat dərslərlərində dünya ədəbiyyatının şah əsərlərinə daha çox yer ayrılmasının vacibliyi qeyd edilir. Müasir təhsil çağırışlarına cavab verən, şagirdlərin estetik, tənqidi və yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirən dərslərlərin hazırlanmasının önəmi qeyd olunur.

Açar sözlər: Ümumtəhsil məktəbləri, məktəb dərslərləri, dünya ədəbiyyatı nümunələri, təhsil və qloballaşma çağırışları.

QUANTITATIVE AND QUALITATIVE CRITERIA OF WORLD LITERATURE SAMPLES IN GENERAL EDUCATION SCHOOL TEXTBOOKS

ARIF ASADOV

PhD in Philology, Principal of Baku City Ecology Lyceum No. 291 named
after Azad Humbatov. E-mail: arif_alim@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0007-0058-8288>

To cite this article:

Asadov A. (2025). Quantitative and Qualitative Criteria of World Literature Samples in General Education School Textbooks. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 711, Issue II, pp. 69–80

DOI: 10.30546/32898065.2025.2.028

ABSTRACT

This article explores the role of textbooks and the significance of world literature samples in general education schools within the context of evolving humanitarian issues and the new challenges posed by globalization. While modern technological advancements indicate that textbooks are no longer the sole source of knowledge in general education, their function as a fundamental teaching resource remains crucial. Through content analysis and selected examples, the study investigates the quantitative and qualitative indicators of world literature samples found in primary and secondary school textbooks, revealing several weaknesses in the current state. It is observed that more emphasis is placed on world literature in primary grades, whereas such content decreases noticeably in upper grades. The article highlights the necessity of a systematic and consistent approach in the selection and presentation of works of world literature. Moreover, it underscores the importance of giving greater space to prominent masterpieces of world literature in the Azerbaijani language (for primary grades) and literature textbooks. The preparation of textbooks that meet contemporary educational demands and foster students' aesthetic awareness, critical thinking, and creative skills is identified as a priority.

Keywords: General education schools, school textbooks, examples of world literature, education and globalization challenges.

Article history

Received: 28.04.2025

Accepted: 14.05.2025

GİRİŞ

Dövrümüə xas humanitar problemlər, sosial sahələrdə yaşanan çətinliklər mövcud müasir yanaşmalar əsasında yeni dərslək konsepsiyalarının formalaşdırılmasını zəruri edir. Müxtəlif tədqiqatların və təhlillərin nəticələri göstərir ki, bütün dövrlərdə olduğu kimi, bu gün də ümumtəhsil məktəblərində dərsləklər əsas tədris resursu kimi əhəmiyyətini qorumaqdadır. Bir çox tədqiqatçılar və pedaqogika tarixini araşdıran mütəxəssislər təsdiq edirlər ki, dərsləklər təlim prosesində istifadə olunan əsas vasitələrdən biridir (Wilkens, 2011).

Bununla belə, müasir dövrdə dərsləklərlə bağlı yeni yanaşmalar və fərqli baxışlar da müşahidə olunmaqdadır (Horsley, Knight, & Huntly, 2010). Zamanın inkişaf tendensiyaları və qloballaşmanın yaratdığı paradigma dəyişikliyi fonunda müxtəlif, hətta bir-birinə zidd münasibətlərin formalaşması qaçılmaz olub.

Klassik dərslək anlayışından fərqli olaraq, bu gün qəbul olunmuş faktdır ki, dərsləklər əsas tədris resursu olsa da, yeganə bilik mənbəyi deyil. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində şagirdlər müxtəlif elektron və ənənəvi mənbələr vasitəsilə də bilik əldə edə bilirlər. Bu isə əvvəlki illərlə müqayisədə dərsləyin funksional rolunun dəyişməsinə səbəb olub (Afana, Lietz, & Tobin, 2013). Zaman keçdikcə şagirdlərin bilik əldə etdikləri məlumat mənbələrinin sayı və məzmun müxtəlifliyi dinamik şəkildə artır.

TƏDQIQATIN MƏQSƏDİ VƏ METODOLOGİYASI

Bu tədqiqatın məqsədi aşağıdakılardır:

- İbtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində istifadə olunan Azərbaycan dili (yalnız ibtidai təhsil səviyyəsində) və ədəbiyyat dərsləklərindəki dünya ədəbiyyatı nümunələrinin təqdimatını araşdırmaq;
- Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin seçilməsi və dərsləklərdə əks olunması sahəsində mövcud çatışmazlıqları müəyyənəşdirmək;
- Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin daha sistemli və zəngin şəkildə dərsləklərə daxil edilməsi üçün təkliflər irəli sürmək.

Metodologiya. Tədqiqat məzmun analizinə əsaslanır və hazırda ümumtəhsil məktəblərində istifadədə olan dərsləklər sistemli şəkildə nəzərdən keçirilərək dünya ədəbiyyatı nümunələrinin sayı, keyfiyyəti, eləcə də paylanması təsvir və təhlil edilir.

YENİ ÇAĞIRIŞLAR DÖVRÜNDƏ DƏRSLİKLƏR

Son illərdə baş vermiş qlobal böhranlar, xüsusilə bir neçə il əvvəl dünyanı əhatə edən COVID-19 pandemiyası sosial, iqtisadi və psixoloji sahələrdə ciddi çətinliklərə və fəsadlara səbəb olub. Bununla yanaşı, koronavirus pandemiyası yeni və fərqli imkanların yaranmasına da şərait yaradıb. Hazırda dünyanın aparıcı ali təhsil müəssisələri, lisey və gimnaziyaları onlayn dərslər platformalarının inkişafı üzərində intensiv şəkildə çalışır. Məqsəd təhsilənlərin məsafədən daha keyfiyyətli və müasir formada təlim almalarını təmin etməkdir. Bu istiqamətdə dərsləklərin məzmununda və formalarında da yeniliklərə ehtiyac olduğu barədə müxtəlif fikir və yanaşmalar meydana çıxıb (Younas, Yan, Guoqing, Rashid, Lin, & Uzma, 2024). Beləliklə, ölkəmizdə aparılan islahatlar, kommersiya və qeyri-kommersiya qurumlarının bu istiqamətdəki fəaliyyəti (yerli səviyyədə DİM, ETN kimi dövlət, MQM, OTM.az kimi özəl və s., beynəlxalq səviyyədə edx.org, Udemy, Coursera, Khan Academy və s.) onu deməyə əsas verir ki, onlayn təhsilin inkişafı, rəqəmsal resursların genişləndirilməsi və müasir dərslər vasitələrinin yaradılması çağdaş təhsil sistemlərinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilib.

Fərqli yanaşmaların, təmayüllərin, onların səbəblərinin, təhlillərinin və nəticələrinin müxtəlifliyi müşahidə olunsada, ümumi elmi araşdırmalar göstərir ki, dərsliklər bu gün də məktəblilər üçün əsas və aparıcı təlim vasitəsi olaraq öz aktuallığını qorumaqdadır. Dərsliklər bir tərəfdən müasir elm və təfəkkür nümunələrinin, müxtəlif sahələrdə əldə olunmuş nailiyyətlərin sistemli şəkildə toplandığı və uğurlu nəticələrin əks olunduğu dəyərli mənbə rolunu oynayır, digər tərəfdən isə biliklərin yeni nəslə ötürülməsi, idrak materiallarının təqdim edilməsi, zehni və məntiqi inkişafı təşviq edən tapşırıq və çalışmaları vasitəçisi kimi çıxış edir. Beləliklə, dərsliklər bu xüsusiyyətləri ilə şagirdlərin yeni bilik əldə etməsi, təlim-idrak istiqamətində bacarıq və səriştələrinin formalaşması üçün mühüm stimullaşdırıcı resurs funksiyası daşıyır.

Dərsliklərdə dövlətin təhsil üçün müəyyən etdiyi məzmun, standartlar və proqramlar əsasında məktəblərdə tələb olunan bilik, bacarıq, vərdiş və fəaliyyət növlərinin minimum səviyyəsi təqdim olunur. Bu minimum tələblər təcrübəli mütəxəssislər tərəfindən hazırlanır, elmi müstəvidə müzakirə olunur, ciddi təhlil və tədqiqatlardan sonra qəbul edilir. Qabaqcadan müəyyən edilən bu minimumların bütün şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi vacib hesab olunur.

Uzun müddət Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində dərsliklərin hazırlanması sahəsində fəaliyyət göstərmiş Yəhya Kərimov (2011) qeyd edir ki, dərsliklər, əsasən, proqram (kurikulum) sənədi əsasında tərtib edilir. Onun fikrincə, proqramın dövlət sənədi kimi qəbul olunması dərslik müəlliflərinin yaradıcılıq imkanlarını məhdudlaşdırır və onları mexaniki fəaliyyətə sövq edir. Tədqiqatçının yanaşmasına görə, dərsliklərdə proqramın müəyyən etdiyi mövzular açılmalı, zəruri hallarda isə yeni mövzuların əlavə olunması təşviq edilməlidir. Y.Kərimov belə qənaətə gəlir ki, müəlliflərin yaradıcı fəaliyyəti və təxəyyülü nəticəsində hazırlanmış yüksək keyfiyyətli dərsliklər tədris proqramında da müvafiq düzəlişlərin edilməsinə səbəb ola bilər.

Müasir dövrdə ümumi təhsil sisteminin əsas vəzifəsi şagirdlərin beynlərini iri həcmli məlumatlarla doldurmaq deyil, onlara ictimai həyatda tətbiq edə biləcəkləri ən vacib bilik və bacarıqları qazandırmaqdan ibarətdir. Bununla yanaşı, şagirdlərdə sosial uyğunlaşma və adaptasiya səriştələrinin formalaşdırılması üçün özünütəhsil bacarıqları da inkişaf etdirilməlidir. Bu, xüsusilə informasiya axınının artdığı və elektron resursların sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə ən zəruri tələblərdən biridir (Allen, 2008).

Ədəbiyyat dərsliklərinin məzmunu və bədii mətnlərdəki əsas məlumat bazası şagirdlərin estetik zövqünə uyğun olmalı, onların məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün formalaşdırılmasına kömək etməlidir. Ədəbiyyat dərslikləri, həmçinin şagirdlərin estetik zövqünü inkişaf etdirməli və onların planetar düşüncə tərzinin formalaşmasında ciddi rol oynamalıdır.

DƏRSLİKLƏRDƏ DÜNYA ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİNİN TƏQDİMƏTİ

Ümumi orta təhsil səviyyəsində istifadə olunan dərsliklərdə dünya ədəbiyyatı nümunələrinin şagirdlərin bədii düşüncə tərzinin inkişafına təsiri imkanlarını araşdırmaq maraq kəsb edir. Burada baza mərhələsi olaraq qəbul edə biləcəyimiz ibtidai təhsil səviyyəsində hansı xarici ölkə ədəbiyyatı nümunələrindən istifadə edildiyini müəyyənləşdirmək təhsilənlərin dövlət standartlarının tələblərini reallaşdırarkən hansı mənbə və alətlərdən istifadə etdiklərini aydınlaşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

İbtidai sinif səviyyəsində dünya ədəbiyyatı nümunələrinin təqdimatı

Hazırda ümumtəhsil məktəblərinin I sinfində istifadə olunan "Azərbaycan dili" dərsliyinin birinci hissəsində dünya ədəbiyyatı nümunələri də tədqim edilib (Nurullayeva, Allahverdiyeva, Bayramova, Xanahiyeva, 2020). Dərslikdə dünya ədəbiyyatı nümunəsi kimi verilən əsər:

“Azərbaycan dili”, I sinif, I hissə, Bakı: 2020

Müəllif	Əsər	Səhifə
Vladimir Suteyev	“Xeyirxah göbələk”	83

“Azərbaycan dili” (I sinif) dərsliyinin ikinci hissəsində xarici ölkə ədəbiyyatından verilən nümunələr (İsmayilov, Nurullayeva, Bayramova, Xanaliyeva, Məhyəddinova, 2020):

“Azərbaycan dili”, I sinif, II hissə, Bakı: 2020

Müəllif	Əsər	Səhifə
Əziz Nesin	Mətn	38
Özbək nağılı	“Əkinçi və canavar”	67-69
Rus nağılı	“Çil toyuq və siçan balaları”	71

Ümumtəhsil məktəblərinin II sinifində istifadə olunan “Azərbaycan dili” dərsliyində istifadə olunan dünya ədəbiyyatı nümunələri (İsmayilov, Nurullayeva, Zahidova, Bayramova, Xanaliyeva, 2021):

“Azərbaycan dili”, II sinif, I hissə, Bakı: 2021

Müəllif	Əsər	Səhifə
Vladimir Suteyev	“Qeyri-adi begemot”	41-45
Konstantin Uşinski	“Kim daha güclüdür?”	58
Alan Miln və onun obrazı haqqında очерк	“Vinni Puh və onun həyatı”	68
Hans Xristian Anderson	“Qar kraliçası”	88-92

“Azərbaycan dili”, II sinif, II hissə, Bakı: 2021

Müəllif	Əsər	Səhifə
Nikolay Nosov	“Xəyalpərəstlər”	17-19
Canni Rodarı	“Dondurma sarayı”	21
Luis Kerrol	“Alisa möcüzələr diyarında”	22-23
Sximmel	“Ana təbiətin uşaqlara məktubu”	88
Aytül Akar	“Yadplanetlinin dərsi”	90-91
Eyler Spinner	“Təbiəti sevənlər komandası”	92-95
Ceneviyev Kote	“Kürən pişiyin əşyaları”	96-98

Ümumtəhsil məktəblərinin III sinifində istifadə olunan “Azərbaycan dili” dərsliyinin birinci hissəsində yer almış dünya ədəbiyyatı nümunələri (İsmayılov, Nurullayeva, Zahidova, Bayramova, Xanaliyeva, Cəlilova, 2022):

“Azərbaycan dili”, III sinif, I hissə, Bakı: 2022

Müəllif	Əsər	Səhifə
Yavuz Bahaduroğlu	“Balaca aktyor” – “Məsuliyyətli şagird hekayəsi əsasında”	22-23
Jül Vern	“Səksən gün dünya ətrafında”	50-53
Dima Nepomnyaşaya	“Mamont balası” – “Mamont balası üçün ana” nağılı əsasında	58-59
Redyard Kiplinq	Rikki-Tikki-Ravi – “Cəngəlliklər kitabı”ndan	65-69

III sinif üzrə “Azərbaycan dili” dərsliyinin ikinci hissəsində yer alan dünya ədəbiyyatı nümunəsi (İsmayılov, Nurullayeva, Zahidova, Bayramova, Xanaliyeva, Cəlilova, 2022):

“Azərbaycan dili”, III sinif, II hissə, Bakı: 2022

Müəllif	Əsər	Səhifə
Jül Vern	“Mister Smitin ixtirası” – “Sirli ada” əsəri əsasında	8-10

Ümumtəhsil məktəblərinin IV sinifində istifadə olunan “Azərbaycan dili” dərsliyinin birinci hissəsində verilən dünya ədəbiyyatı nümunələri (İsmayılov, Nurullayeva, Zahidova, Bayramova, Xanaliyeva, Cəlilova, 2023):

“Azərbaycan dili”, IV sinif, I hissə, Bakı: 2023

Müəllif	Əsər	Səhifə
Viktor Hüqo	“Səfillər” romanı əsasında – “Qavroş”	26-27
Hans Xristian Anderson	“Supərisi”	66-67
Mark Tven	“Tom və Bekkinin mağara sərgüzəşti” – “Tom Soyerin macəraları” əsərindən	71-73
Qədim yunan ədəbiyyatı	“Heraklın Stimfal quşlarını qovması”	77-78

Dərsliyin II hissəsində (2023) aşağıdakı nümunələrə yer verilib:

“Azərbaycan dili”, IV sinif, II hissə, Bakı: 2023

Müəllif	Əsər	Səhifə
Qədim Yunan əfsanəsi	“İkarın uçuşu”	58
Antuan de Sent Ekzüperi	“Balaca şahzadə” kitabına yazılmış annotasiya	59
Jul Vern	“Hava şarında beş həftə” əsərinin annotasiyası, “Hava şarında səyahət”	84-88

Azərbaycan məktəblərində ədəbiyyat dərslərinə ibtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətləri, dil səviyyəsi və qavrama bacarıqları nəzərə alınmaqla təhsilalanların bədii-estetik zövqünün formalaşması, onların dünyagörüşünün zənginləşdirilməsi və humanist dəyərlərlə tanış olması baxımından dünya ədəbiyyatından uyğun əsərlərin daxil edilməsi vacibdir (UNESCO, 2019). Dünya ədəbiyyatı üzrə mətnləri seçərkən humanist dəyərləri, planetar təfəkkürü, vətənə, torpağa bağlılığı tərənnüm edən, əməyə sevgi və digər vacib hissləri aşıl原因 əsərlərə üstünlük verilməlidir.

Hazırkı təcrübədə bəzi ibtidai sinif dərslərində Əziz Nesin, Hans Xristian Anderson, Luis Kerrol, Redyard Kiplinq, Jül Vern, Viktor Hüqo, Mark Tven, Antuan de Sent Ekzüperi kimi yazıçıların əsərlərinə və müxtəlif xalqların folklor nümunələrinə müəyyən qədər yer verilməsi təqdirəlayiq haldır. Bu nümunələr şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafına, söz ehtiyatının zənginləşdirilməsinə və oxu vərdislərinin möhkəmləndirilməsinə xidmət etməklə bərabər, onların başqa xalqların yaşayışı, dünyagörüşü və düşüncəsi ilə tanış olmasına zəmin yaradır.

Bununla belə, dünya ədəbiyyatı nümunələrinin dərsləklərə daxil edilməsi yalnız dil öyrənmək məqsədi ilə məhdudlaşdırılmamalı, eyni zamanda həmin mətnlərin ədəbiyyat tarixindəki yeri, ideya-estetik yükü və şagirdlərin maraq dairəsi də nəzərə alınmalıdır. Bu yanaşma həm dövlət təhsil standartlarının reallaşdırılmasına, həm də şagirdlərin bədii zövqünün formalaşmasına xidmət edə bilər. Bu kontekstdə təklif edirik ki, ibtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərlərinə dünya ədəbiyyatından aşağıdakı klassik və tanınmış müəlliflərin əsərləri də daxil edilsin:

1. Ezop – təmsilləri ilə etik davranış və nəticə çıxarma bacarığı formalaşdırır;
2. La Fonten – təmsilləri insani hisslər təbliğ edir;
3. Beatriks Potter – “Dovşan Peterin nağılı” vasitəsilə təbiət və məsuliyyət anlayışı aşılayır;
4. Şarl Perro – “Qırmızı papaq”, “Çəkməli pişik”, “Yatmış gözəl” kimi əsərləri ilə təsəvvür gücünün əhəmiyyəti, təhlükənin müəyyən edilməsi kimi mövzuları təqdim edir;
5. Korlo Kollodi – “Pinokyonun macəraları” əsəri ilə dürüstlük və əxlaq mövzularını təqdim edir;
6. Yohanna Spiri – “Haydi” əsəri vasitəsilə təbiətə sevgi və ailə münasibətlərinin formalaşmasından bəhs edir;
7. A.A.Milne – “Vinni Pux” əsəri ilə dostluq, empatiya və emosional zəka baxımından dəyərlidir;
8. J.K.Rouling – “Harri Potter” seriyasının uyğunlaşdırılmış fraqmentləri ilə təsəvvür, xeyir və şəər mübarizəsi, dostluğun əhəmiyyəti kimi mövzular aşılayır;
9. Qrimm qardaşları – Alman xalq nağılları vasitəsilə ədalət, cəsarət və zəkanın insan həyatında əhəmiyyəti anlayışını formalaşdırır;
10. Səməd Behrəngi – “Balaca qara balıq” əsəri ilə azad düşüncə və cəmiyyətə qarşı məsuliyyət hissini oyadır.

Bu müəlliflərin əsərləri ibtidai sinif şagirdlərinin yaş səviyyəsinə uyğunlaşdırılmaqla onların maraq dairəsinə və dil imkanlarına uyğun şəkildə təqdim edilə bilər. Mətnlərə əlavə edilmiş sözlərin izahları, müzakirə sualları və yaradıcı fəaliyyətlər öyrənmə və bacarıqların formalaşdırılması prosesinin təsirliliyini artırır.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində dünya ədəbiyyatı nümunələrinin təqdimatı

Ümumi orta təhsil səviyyəsində istifadə olunan ədəbiyyat dərslərlərində müəyyən sayda dünya ədəbiyyatı nümunələri təqdim edilib. Bu nümunələrin yerləşdirilməsi və məzmunu aşağıdakı cədvəl vasitəsilə daha aydın şəkildə göstərilə bilər.

Hazırda ümumtəhsil məktəblərinin V sinfində istifadə olunan “Ədəbiyyat” dərslində (Əliyev, Həsənov, Səfərova, Quliyev, 2024) dünya ədəbiyyatına aid aşağıdakı nümunələr təqdim olunub:

Ədəbiyyat, V sinif, Bakı: 2024

Müəllif	Əsər	Səhifə
Şimali Amerika əfsanəsi	“Xalq öz vətəninə necə tapdı?”	18-20
Özbək nağılı	“Üç qardaş”	33-39
Cek London	“Kiş haqqında rəvayət”	64-72
Mark Tven	“Fərasətli oğlan”	106-112
Səhənd	“Araz” (Mənzumədən bir parça), layihə materialı kimi	182

V sinifdə ədəbiyyat fənninin tədrisi həftədə 2 saat olmaqla, 34 həftə ərzində ümumilikdə 68 saatlıq dərs yükü ilə həyata keçirilir. Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin təliminə isə ayrılıqda 9 saat vaxt nəzərdə tutulub. Bu mətnlər, əsasən, “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” və “Şifahi nitq” məzmun xətləri üzrə işlənməsi üçün nəzərdə tutulub.

Ümumtəhsil məktəblərinin VI sinifi üzrə istifadə olunan “Ədəbiyyat” dərsliyində dünya ədəbiyyatına aid aşağıdakı nümunələr təqdim olunub (Süleymanova, Bağirova, 2021):

Ədəbiyyat, VI sinif, Bakı: 2021

Müəllif	Əsər	Səhifə
Yusif Balasaqunlu	“Qutadqu bilik”	15-19
Çingiz Aytmatov	“Dəniz kənarıyla qaçan alabaş”	40-44
Aleksandr Düma	“Qafqaz səfəri Bakı”	63-69
Kamal Turan	“Kimdir əlil”	81
İvan Krilov	“Ağac” (təmsil)	133-135

VI sinif “Ədəbiyyat” dərsliyində ümumilikdə 41 bədii əsər təqdim olunub (Süleymanova, Bağirova, 2021). Bu əsərlərin 36-sı Azərbaycan ədəbiyyatına, 5-i isə dünya ədəbiyyatına aiddir.

VI sinif üzrə ədəbiyyat fənninin tədrisi 34 həftə müddətində, həftədə 2 saat olmaqla, ümumilikdə 68 saat dərs yükü çərçivəsində həyata keçirilir. Bu saatların yalnız 8-i dünya ədəbiyyatına aid nümunələrin öyrənilməsi üçün tövsiyə edilib.

Ümumtəhsil məktəblərinin VII sinif üzrə istifadə edilən “Ədəbiyyat” dərsliyində verilən dünya ədəbiyyatı nümunələri (Əliyev, Həsənov, Mustafayeva, Məmmədova, 2022):

Ədəbiyyat, VII sinif, Bakı: 2022

Müəllif	Əsər	Səhifə
Çingiz Aytmatov	“Manqurt” (“Gün var əsrə bərabər” romanından)	84-94
Viktor Hüqo	“Qavros” – qiymətləndirmə materialı	143-144

VII sinifdə ədəbiyyat fənninin tədrisi həftədə 2 saat olmaqla, 34 həftə ərzində ümumilikdə 68 saatlıq dərs yükü çərçivəsində həyata keçirilir. Bu dərs saatlarının yalnız 3-ü dünya ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisinə ayrılıb.

Hazırda orta ümumtəhsil məktəblərinin VIII sinif üzrə istifadə olunan “Ədəbiyyat” dərsliyində dünya ədəbiyyatına aid aşağıdakı nümunə təqdim edilib (Əliyev, Həsənov, Mustafayeva, Verdiyeva, Məmmədova, 2023):

Ədəbiyyat, VIII sinif, Bakı: 2023

Müəllif	Əsər	Səhifə
Mehmet Akif Ərsoy	“İstiqlal marşı”	154-158

VIII sinifdə ədəbiyyat fənni üzrə tədris planı həftədə 2 saat olmaqla, 34 həftə ərzində ümumilikdə 68 saat dərs yükü üçün nəzərdə tutulub. Bu dərs saatlarının yalnız 3-ü dünya ədəbiyyatı nümunələrinin öyrənilməsinə həsr edilib.

Ümumtəhsil məktəblərinin IX sinif üzrə istifadə olunan “Ədəbiyyat” dərsliyində dünya ədəbiyyatına aid təqdim olunmuş mətn aşağıdakıdır (Həsənov, Mustafayeva, Əliyev, Verdiyeva, 2024):

Ədəbiyyat, IX sinif, Bakı: 2024

Müəllif	Əsər	Səhifə
Ernest Heminqvey	“Qoca və dəniz”	170-180

IX sinifdə ədəbiyyat fənninin tədrisi 34 həftə ərzində, həftədə 3 saat olmaqla, ümumilikdə 102 saat dərs yükü ilə həyata keçirilir. Bu müddətdən cəmi 4 saat dünya ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisinə ayrılıb.

Tam orta təhsil səviyyəsində dünya ədəbiyyatı nümunələrinin təqdimatı

Tam orta təhsil səviyyəsində dünya ədəbiyyatı nümunələrinin dərsliklərdə yer alması məhdud xarakter daşıyır. Mövcud vəziyyət göstərir ki, gələcəkdə yeni dərsliklərin hazırlanması zamanı bu məqamlar xüsusi nəzərə alınmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərinin X sinif “Ədəbiyyat” dərsliyində dünya ədəbiyyatına aid aşağıdakı mətnlər təqdim olunub (Əliyev, Həsənov, Mustafayeva, 2022):

Ədəbiyyat, X sinif, Bakı: 2022

Əsər	Kontekst	Səhifə
Folklor bəhsinin şərhində	“Qədim türk ortaql ədəbiyyatı”ndan bəhs edilib.	19-20
S. Ə. Şirvani	“Guş qıl” müxəmməsinin təhlilində qədim yunan qəhrəmanı Orfeyin adı çəkilib.	165

Bu sinifdə ayrılıqda dünya ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi nəzərdə tutulmayıb.

XI sinifdə adi siniflər üçün həftədə 2 saat, ümumilikdə 68 saat dərs müddəti müəyyən edilib. Humanitar təmayüllü siniflərdə də həftədə 3 saat tədris nəzərdə tutulur. Lakin bu ümumi tədris ili müddətində cəmi 4 saat dünya ədəbiyyatı nümunələrinin öyrənilməsinə həsr edilir. Həmin mənzərə aşağıdakı kimidir:

Ədəbiyyat, XI sinif, Bakı: 2022

Müəllif	Əsər	Səhifə
Çingiz Aytmatov	“Gün var əsrə bərabər” romanı	183-186

Ümumi təhsil müəssisələrinin XI siniflərində təmayül tətbiq edilməyən siniflərdə ədəbiyyat fənni həftədə 2 saat olmaqla 34 həftə və ya 68 saat üçün humanitar və humanitar-iqtisadiyyat təmayüllü siniflərdə həftədə 3 saat olmaqla 34 həftə və ya 102 saat üçün nəzərdə tutulub. Bunlardan cəmi 4 saat dünya ədəbiyyatı nümunələrindən götürülmüş mətnlərlə reallaşdırılır.

Hesab edirik ki, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində ədəbiyyat dərslərinə dünya ədəbiyyatı nümunələrinin daxil edilməsi xüsusi diqqət və elmi əsaslandırma tələb olunaraq həyata keçirilməlidir. Bu sahədə ciddi təhlillər aparılmalı, dərslərə daxil edilməsi nəzərdə tutulan mətnlərin pedaqoji, metodik və estetik meyarlara uyğunluğu qiymətləndirilməli, çərçivə sənədləri əsasında qərar verilməlidir. Hər bir dünya ədəbiyyatı nümunəsinin dərsləyə daxil edilməsi haqqında qərar təsadüfi qaydada deyil, məzmun, janr, yaşa uyğunluq, təlim məqsədləri və milli dəyərlərlə əlaqəlilik baxımından geniş elmi-pedaqoji müzakirələrin nəticəsi olaraq qəbul edilməlidir.

Xüsusilə, hazırkı dərsləklərdə X və XI siniflər səviyyəsində dünya ədəbiyyatına məxsus cəmi bir nümunənin təqdim edilməsi ciddi metodik və məzmun problemi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu boşluq şagirdlərin beynəlxalq ədəbi təcrübə ilə tanış olmasına, müqayisəli düşünmə bacarığının, ədəbi-estetik zövqünün və dünyagörüşünün formalaşmasına əngəl yaradır. Halbuki bu yaş mərhələsində şagirdlər fəlsəfi məzmunlu, cəmiyyət, şəxsiyyət və mədəniyyət mövzularını əhatə edən dünya ədəbiyyatı nümunələrini dərk etməyə və təhlil etməyə artıq hazır olurlar.

Buna görə tam orta təhsil səviyyəsində dünya ədəbiyyatının tədrisinə daha geniş yer ayrılması, ədəbiyyat proqramının zənginləşdirilməsi və müvafiq metodik vəsaitlərin hazırlanması zəruridir.

Şagirdlər ümumi və tam orta təhsil səviyyələrində bəşəriyyətin mədəni irsi sayılan qədim və klassik dünya ədəbiyyatı nümunələri ilə tanış olmalıdırlar. Bu mərhələdə şagirdlərin beynəlxalq ədəbi irs, ədəbi cərəyanlar və mədəniyyətlərarası əlaqələr haqqında məlumatlandırılması onların düşüncə çevikliyi, bədii zövqü və qlobal dünyagörüşü baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu məqsədlə dərsləklərdə və tədris materiallarında şagirdlərə aşağıdakı əsərlər və müəlliflər haqqında qısa, aydın və yaş səviyyəsinə, proqrama uyğunlaşdırılmış məlumatlar təqdim olunmalıdır:

1. Qədim Şumer ədəbiyyatı: “Bilqamış” dastanı;
2. Yunan folkloru, Homerin “İliada” və “Odisseyə” əsərləri;
3. Türk dastanları: “Yaradılış”, “Oğuz xaqan”, “Manas”;
4. Şərq ədəbiyyatı nümunələri: “Kəlilə və Dimnə”, “Min bir gecə nağılları”;
5. Orta əsr Avropa ədəbiyyatı: “Kral Artur” silsiləsi;
6. Avropa renessansı və realizmi: Fransua Rable “Qarqantua və Pantaqrue”; Viktor Huqo – “Səfillər”, “Paris Notr-Dam Kilsəsi”; Onore de Balzak “İlahi komediya”;
7. Rus ədəbiyyatından A.S. Puşkin, F.M. Dostoyevski, A.P. Çexov;
8. Amerika ədəbiyyatından Mark Tvenin “Tom Soyerin macəraları”, Uilyam Folkner və digərlərinin yaradıcılığı haqqında.

Bu əsərlərlə tanışlıq birbaşa oxu, uyğunlaşdırılmış xülasələr, fraqmentlər və müzakirə sualları vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Əsas məqsəd şagirdlərin bu nümunələr haqqında ilkin anlayış əldə etməsi, dünya ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri ilə tanış olması və mədəni empatiya bacarığının gücləndirilməsidir.

TƏHLİL VƏ MÜZAKİRƏ

Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, sinif səviyyəsi artdıqca dərsliklərdə dünya ədəbiyyatı nümunələrinin həcmi azalır. Bu isə yetkin yaşa çatan şagirdlərin daha geniş mədəni və ədəbi paradigmlərlə tanış edilməsinin zərurəti ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu istiqamətdə müəyyən edilmiş əsas problemlər aşağıdakılardır:

- Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin seçimi üçün sistemli meyarların olmaması;
- Beynəlxalq əhəmiyyətə malik əsas ədəbi əsərlərin dərsliklərə məhdud şəkildə daxil edilməsi;
- Tənqidi düşüncə və qlobal təfəkkür formalaşdırmağa yönəlmiş kurikulum məqsədlərinə dünya ədəbiyyatının kifayət qədər inteqrasiya olunmaması.

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Ədəbiyyat fənninin geniş imkanları var və şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında bu fənnin rolu inkaredilməzdir. Yuxarıda gətirdiyimiz nümunələr isə ortaya ziddiyyətli suallar çıxarır. Dərsliklərin hazırlanmasında əvvəlki illərlə müqayisədə əldə olunan irəliləyişlərə baxmayaraq, dünya ədəbiyyatının sistemli şəkildə təqdim edilməsində ciddi boşluqlar qalmaqdadır.

Buna uyğun olaraq tədqiqatımızda aşağıdakı tövsiyələri verə bilərik:

- Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin seçimi və təqdimatı üçün dəqiq və aydın çərçivə hazırlanmalıdır;
- Müxtəlif mədəniyyətlərə və ədəbi dövrlərə aid əsərlərin balanslı şəkildə dərsliklərə daxil edilməsi təmin olunmalıdır;
- Şagirdlərin tənqidi, estetik və yaradıcılıq düşüncələrinin inkişafında rolunu gücləndirmək məqsədilə dərsliklərdə dünya ədəbiyyatı nümunələrinə daha geniş yer verilməlidir;
- Təhsil standartlarında ümumi təhsilin bütün səviyyələrində dünya ədəbiyyatı məzmununun minimum həcmi müəyyən olunmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Afana, Y., Lietz, P., & Tobin, M. (2013). The relationship between school resources and grade 8 mathematics achievement: A comparison of Palestinian Authority, Israeli Hebrew and Israeli Arab schools in TIMSS 2007. *Journal for Educational Research Online*, 5(1), 59–89.
<http://www.j-e-r-o.com/index.php/jero/article/view/339/161>
- ² Allen, H.V. (2008). Textbook materials and foreign language teaching: Perspectives from the classroom. *NECTFL Review*, 62, 5–28.
- ³ Əliyev, S., Həsənov, B., & Mustafayeva, A. (2022). *Ədəbiyyat 10*. Bakı.
- ⁴ Əliyev, S., Həsənov, B., Mustafayeva, A., & Məmmədova, S. (2022). *Ədəbiyyat 7*. Bakı.
- ⁵ Əliyev, S., Həsənov, B., Mustafayeva, A., Verdiyeva, N., & Məmmədova, S. (2023). *Ədəbiyyat 8*. Bakı.
- ⁶ Əliyev, S., Həsənov, B., Səfərova, Ə., & Quliyev, Ə. (2024). *Ədəbiyyat 5*. Bakı.
- ⁷ Həbibbəyli, İ., Əliyev, S., Həsənov, B., & Mustafayeva, A. (2023). *Ədəbiyyat 11*. Bakı.
- ⁸ Həsənov, B., Mustafayeva, A., Əliyev, S., & Verdiyeva, N. (2024). *Ədəbiyyat 9*. Bakı.
- ⁹ Horsley, M., Knight, B., & Huntly, H. (2010). The role of textbooks and other teaching and learning resources in higher education in Australia: Change and continuity in supporting learning. *IARTEM e-Journal*, 3(2), 43–61.
- ¹⁰ İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Məhyəddinova, K. (2020). *Azərbaycan dili 1: II hissə*. Bakı.
- ¹¹ İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., & Xanaliyeva, A. (2021). *Azərbaycan dili 2: I hissə*. Bakı.

- ¹² İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., & Xanaliyeva, A. (2021). *Azərbaycan dili 2: II hissə*. Bakı.
- ¹³ İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2022). *Azərbaycan dili: III sinif, I hissə*. Bakı.
- ¹⁴ İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2022). *Azərbaycan dili: III sinif, II hissə*. Bakı.
- ¹⁵ İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2023). *Azərbaycan dili: IV sinif, I hissə*. Bakı.
- ¹⁶ İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2023). *Azərbaycan dili: IV sinif, II hissə*. Bakı.
- ¹⁷ Kərimov, Y. (2011). *Ana dilinin tədrisi metodikası*. Bakı: Kövsər Nəşriyyatı.
- ¹⁸ Nurullayeva, Ü., Allahverdiyeva, N., Bayramova, İ., & Xanaliyeva, A. (2020). *Azərbaycan dili 1: I hissə*. Bakı.
- ¹⁹ Stará, J., Chvál, M., & Starý, K. (2017). The role of textbooks in primary education. *e-Pedagogium*, 17(4), 60–69.
- ²⁰ Süleymanova, A., & Bağirova, T. (2021). *Ədəbiyyat 6*. Bakı.
- ²¹ UNESCO. (2019). *Learning to live together: Education policies for intercultural understanding*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- ²² Younas, M., Yan, D., Guoqing, Z., Rashid, M., Lin, L., & Uzma, N. (2024). Unveiling digital transformation and teaching prowess in English education during COVID-19 with structural equation modelling. *European Journal of Education*, 60.